

Dumoulin, Robbie¹

Reynaert, Jean-François²

Heylen, Leen^{1 3}

Nisen, Laurent²

Policy Brief.

Vroeger nadenken over later.

Verwachtingen van kwetsbare ouderen (ouderen in armoede, ouderen met een beperking en ouderen met een migratiegeschiedenis) rond de voorbereiding van de latere levensjaren

1. Inleiding

Dit onderzoek wil inzicht verschaffen in de mate en wijze waarop kwetsbare ouderen de zogenaamde ‘oude dag’ (latere levensjaren) plannen en hier het gesprek over aangaan. Binnen de brede noemer van kwetsbare ouderen bekijken we drie specifieke populaties nl. (1) ouderen met een migratiegeschiedenis, (2) ouderen in armoede en (3) ouderen met een beperking. Hoewel het drie verschillende populaties zijn, betreft het telkens drie kwetsbare groepen die omwille van hun levensloop vaak over beperkte mogelijkheden beschikken om zich voor te bereiden op hun oude dag. Dit gebrek aan mogelijkheden kan er op zijn beurt in resulteren dat bij toenemende afhankelijkheid, die inherent is aan het proces van ouder worden, hun kwetsbare positie enkel versterkt. Met dit onderzoek willen we dan ook een beter begrip vormen van de verwachtingen, beleving en noden van deze kwetsbare groepen naar de planning van hun ‘oude dag’ of latere levensjaren. Twee onderzoeksvragen staan centraal in het onderzoek

1) In welke mate en op welke wijze denken kwetsbare groepen en hun omgeving na over en/of plannen ze hun ‘oude dag’?

2) In welke mate en op welke wijze wordt hierover het gesprek aangegaan door kwetsbare groepen zelf en hun omgeving?

---

¹ Vlaams Onderzoeks- en Kenniscentrum Derde Leeftijd (Vonk3), Thomas More

² Panel Démographie Familiale, Université de Liège

³ vrijwillig medewerker CELLO, Universiteit Antwerpen

2. Methodologie

Voor het onderzoek opteerden we voor een kwalitatieve onderzoeksmethode. De doelstelling van dit type onderzoek is antwoord te bieden op hoe- en waarom vragen, om achterliggende motieven, gevoelens, ... bloot te leggen die de planning van de oude dag beïnvloeden. In totaal vonden 22 focusgroepen plaats met stakeholders, kwetsbare ouderen zelf (96 personen) en hun omgeving (33 personen) en 8 diepte-interviews met experts. In de samenstelling van de focusgroepen werd er gestreefd naar voldoende diversiteit naar achtergrondkenmerken zoals leeftijd en gender, maar ook naar regio, origine (specifiek voor ouderen met een migratiegeschiedenis) en aard van de beperking (specifiek voor ouderen met een beperking). Bij het lezen van de resultaten is het dus van belang om in het achterhoofd te houden dat de resultaten niet statistisch representatief zijn voor *heel* de populatie van kwetsbare Belgische ouderen en veralgemeningen niet aan de orde zijn. Dit is echter ook niet de ambitie van dit type onderzoek dat vooral in de diepte wil graven en drempels in maar ook mogelijkheden naar planning van de oude dag door kwetsbare ouderen wil blootleggen.

3. Van resultaten naar aanbevelingen

De planning van de oude dag omvat een brede noemer van levensdomeinen. Worden er voorbereidingen getroffen op financieel vlak (vb. pensioensparen, ...)? Passen ouderen hun woning aan i.f.v. hun toekomstige zorgnoden? Spreken ouderen over hun wensen m.b.t. het levenseinde? Wordt er al gesproken over zorg in geval van ziekte en afhankelijkheid? Hoe wensen ouderen hun vrije tijd in te vullen? Waar willen ze wonen en worden hier al plannen over gemaakt? En welke rol speelt hun kwetsbaarheid hierin?

In dit onderzoek maken we het onderscheid tussen **vier levensdomeinen: (1) financiën, (2) sociale leven, (3) wonen en (4) gezondheid en zorg**. Deze levensdomeinen staan niet los van elkaar maar hangen sterk samen. Zo kan voldoende financiële zekerheid bijvoorbeeld een voorwaarde zijn voor je sociale leven maar ook voor een degelijke woonomgeving.

In de volgende paragrafen gaan we per levensdomein meer in detail in op de belangrijkste resultaten naar planning van de oude dag. We koppelen er ook onmiddellijk concrete aanbevelingen aan.

3.1. Financiën

Universeel voor alle kwetsbare ouderen in dit onderzoek is hun **zwakke socio-economische situatie**. Dit belemmert de planning van de oude dag en maakt dan ook nadenken over de financiële situatie op latere leeftijd moeilijk. Zij hebben ook vaak de meest onzekere en/of lage inkomsten. Dit bemoeilijkt op zijn beurt ook de planning op andere levensdomeinen wat des te meer doorweegt als de nood aan zorg ook nog toeneemt.

Een tekort aan financiële middelen beperkt ook de toegang tot informatie. In combinatie met de bijkomende administratieve complexiteit en de beperkte vaardigheden om hierin de weg te

vinden, wordt planning van de oude dag bij kwetsbare ouderen een erg moeilijk gegeven. De motivatie om te plannen is dan ver te zoeken. Bijkomende drempel is de angst voor opgedrongen hulpverlening.

3.1.1. *Algemene aanbevelingen*

- Informatie verschaffen is een noodzakelijke voorwaarde maar niet voldoende. Specifieke aandacht is nodig in de begeleiding in de administratie van kwetsbare ouderen.
- Officiële erkenning mantelzorger die ouderen kan bijstaan.

3.1.2. *Specifieke aanbevelingen*

- Aanleren technieken vb. “40/70 rule” (Home Instead Senior Care) om de dialoog op te starten over financiële situatie. Vorming van sleutelfiguren van ouderen met een migratiegeschiedenis, via vertrouwenspersonen verenigingen waar ouderen in armoede samenkomen en via lokale dienstencentra.

3.2. Sociale leven

Voor elk van de drie doelgroepen speelt het sociale netwerk een belangrijke rol in het plannen van de oude dag. Voor ouderen met een migratiegeschiedenis betekent dit voornamelijk nog de familie en de gemeenschap. Specifiek voor de oudere vrouwen is er een risico op sociaal isolement. Een dreiging die ook reëel is voor ouderen in armoede die vaak een erg beperkt sociaal netwerk hebben, mede door de moeilijke relatie met hun familie. Voor personen met een beperking is een groot en stabiel netwerk van enorm belang bij het ouder worden. Dit is niet altijd het geval en voor bepaalde groepen beperkt dit zich soms tot de eigen ouders. Wanneer deze dan wegvallen kan dit problematisch worden.

In verhouding tot hun netwerk zien we op het gebied van plannen van de oude dag bij ouderen met een beperking en ouderen in armoede iets wat we de **lastparadox** noemen. Specifiek bedoelen we hiermee dat deze ouderen aangeven hun kinderen of andere familie niet tot last te willen zijn, wat aan de ene zijde leidt tot het juist wel plannen van de oude dag (bijvoorbeeld een uitvaartverzekering nemen omdat ze niet willen dat de nabestaanden de lasten van een begrafenis moeten dragen), als aan de andere kant het niet plannen (niet willen verhuizen naar een woonzorgcentrum uit angst dat bij onbetaalbaarheid de familie zal aangesproken worden om bij te passen; niet praten met kinderen over latere zorgen die ze van hen verwachten). Bij ouderen met een migratiegeschiedenis komt dit veel minder naar voor; zij vinden het vanzelfsprekender dat hun kinderen voor hen zullen zorgen.

Opvallend is dat ouderen met een migratiegeschiedenis spontaan veel meer praten over activiteiten en reizen die ze later nog willen doen in vergelijking met ouderen met een beperking en ouderen in armoede.

3.2.1. *Algemene aanbevelingen*

- Inzetten op het versterken van sociale netwerken op het lokale niveau, wat een potentieel vormt aan steun, een voorwaarde in het plannen van de oude dag. Dit kan gedaan worden via activerende huisbezoeken bij kwetsbare ouderen, het uitbouwen van een buurtgericht werking, het gebruik maken van sociale restaurants, ... Een belangrijke rol hierin is weggelegd voor lokale overheden, lokale dienstencentra en OCMW's.

3.2.2. *Specifieke aanbevelingen*

- Ontmoetingsplaatsen creëren, met specifieke aandacht voor ouderen met een migratiegeschiedenis en vooral de vrouwen.
- Pro-actief blijven werken aan ouderen in armoede in contact te brengen met de verenigingen waar zij het woord kunnen nemen. Voor de problematiek in rurale gebieden kunnen lokale dienstencentra deze rol mogelijk vervullen.
- Gezinnen waar personen met een beperking lang bij hun ouders blijven sensibiliseren over het belang van een sociaal en voldoende uitgebouwd netwerk.
- In professionele opvang (vb. voorzieningen, dagcentra, ...) voor personen met een beperking de werking openstellen zodat de familie actief betrokken kan worden.
- Verenigingen en organisaties stimuleren om vrijwilligerswerking open en toegankelijk te maken voor kwetsbare ouderen. Vormingen organiseren die bv. ouderen met een beperking opleiden in het vrijwilligerswerk.

3.3. Wonen

De meeste ouderen willen graag oud worden waar ze nu wonen, tenzij het echt niet anders kan. Die laatste connotatie wijst erop dat een situatie of probleem zich moet opdringen alvorens overgegaan wordt tot planning. Ze staan wel open voor thuishulp en om veranderingen in het huis aan te brengen voor later. Weinigen zijn echter eigenaar (gelet op hun financiële situatie) en dat bemoeilijkt eventuele aanpassingen. Voor ouderen met een migratiegeschiedenis heeft dit vaak te maken met investeringen in eigendom in het land van herkomst, waar ze niet van genieten nu ze hun oude dag toch hier zullen spenderen.

Weinigen staan positief tegenover een verhuis naar een woonzorgcentrum. Ouderen met een migratiegeschiedenis vinden dat deze niet stroken met hun waarden, normen en gebruiken. Ze zouden later liefst inwonen bij de kinderen, al loopt de communicatie hierover niet vlot en ontstaan er hierrond conflicten. Ook ouderen in armoede vrezen dat hun gewoontes te veel onder druk zullen staan. Deze laatsten stellen zich ook vragen bij de betaalbaarheid en vrezen dat hun kinderen hiervoor zullen aangesproken worden, terwijl voor velen dat al een moeilijke relatie is. Ouderen met een beperking staan algemeen het meest positief tegenover collectief wonen, al gaat het dan ook over andere woonvormen dan een woonzorgcentrum. Degenen onder hen die lang thuis bij de ouders bleven wonen zijn hier veel minder op voorbereid dan zij die al in een voorziening verbleven.

3.3.1. *Algemene aanbevelingen*

- Mogelijkheden “ageing in place” verder uitbouwen. Bestaande steunpunten inzake woningaanpassingen ook richten op kwetsbare groepen. Lokale overheden stimuleren om sterk in te zetten op leeftijdsvriendelijke gemeenten voor deze groepen. Daarbij kunnen ze gebruik maken van checklist World Health Organisation (WHO) over “age-friendly cities”.
- Overgang van thuis wonen naar woonzorgcentrum progressief laten verlopen, via dagcentra en andere opvangmogelijkheden.

3.3.2. *Specifieke aanbevelingen*

- “Ageing in place” voor ouderen met een beperking faciliteren door inclusief, begeleid of beschermd wonen. Ouders sensibiliseren en begeleiden over later wonen van hun kind. Mogelijkheden creëren voor ouders die dicht bij kind met een beperking willen wonen, bijvoorbeeld serviceflats verbonden aan voorziening.
- Wettelijk kader creëren om de wens van ouderen met een migratiegeschiedenis voor 24/24 hulp te reguleren.

3.4. **Gezondheid en zorg**

Bij alle kwetsbare ouderen kwam de gezondheidsparadox terug: oud worden is volgens hen het krijgen van gezondheidsproblemen en hoewel velen al gewag maken van kwaaltjes noemt niemand zichzelf oud. Het maakt dat plannen van de oude dag als nog te vroeg wordt gezien en op de latere zorgen niet geanticipeerd wordt en ook niet veel over wordt gesproken. Voor ouderen met een migratiegeschiedenis worden zulke onderwerpen zelfs ervaren als taboe. Ouderen in armoede denken hier ook weinig aan en slaan een fase over, want ze zijn wel al vaker bezig met het regelen van hun laatste wensen en hoe ze hun levenseinde zien. Bij deze groep kwam ook het sterkst naar voor dat zorg die als opgedrongen ervaren wordt geweigerd wordt. Ook bij de ouderen met een beperking werd er al nagedacht over het sterven en welke wensen zij daar rond hebben. De ouders van personen met een matig tot ernstig verstandelijke beperking zitten zelfs met dubbele zorgen: hun eigen veroudering en de vraag wie er voor hun ouder wordend kind zal zorgen als zij er niet meer zijn.

3.4.1. *Algemene aanbevelingen*

- Gezondheidsproblemen kunnen een vertrekpunt zijn voor het plannen van de oude dag. In de vorming van hulpverleners, begeleiders, vertrouwenspersonen, sleutelfiguren,... kan er aandacht besteed worden aan preventiewerking en de gezondheid aanhalen als aanknopingspunt.

3.4.2. *Specifieke aanbevelingen*

- De zorg voor een ouder wordende persoon met een beperking progressief overdragen aan voorzieningen, zoals via een dagcentrum.
- Binnen de voorziening de hulpverleners vormen om moeilijke gesprekken zoals het sterven van de ouders en de eigen laatste wensen aan te snijden. Dit gesprek dan ook standaard voorzien, met zoveel mogelijk gesprekspartners (persoon met beperking, hulpverleners, ouders, broers, zussen,...). Dan ook voorstellen om alle wensen rond latere zorg te noteren in contractuele vorm, verbonden aan de volledige achtergrondinformatie van de persoon in kwestie.
- Informatie en concrete begeleiding versterken m.b.t. vroegtijdige zorgplanning en levenseinde voor ouderen met een beperking en ouderen in armoede. De interesse bij deze groepen is aanwezig maar niet voor allen is het evident concrete stappen te zetten.
- Organisaties met expertise over gezonde voeding en lichamelijke verzorging in contact brengen met verenigingen voor ouderen in armoede om zo een samenwerking tot stand te brengen opdat het aanbod ook deze ouderen bereikt. In de vorming van de vertrouwenspersonen wordt er best aandacht besteed aan hoe ervoor te zorgen dat men niets opdringt.
- De cultuursensitieve zorg verbeteren voor ouderen met een migratiegeschiedenis. Het inzetten van sleutelfiguren en het gebruik van beeldend materiaal kan de kinderen en ouderen die moeilijk Nederlands of Frans spreken ook sensibiliseren en informeren over de beschikbare hulpmogelijkheden.

3.5. Aanbevelingen over levensdomeinen heen

3.5.1. *Praten en dialoog = voorwaarde voor plannen*

Praten over het ouder worden is een voorwaarde voor het plannen van de oude dag. Het is belangrijk om in te zetten op detectie van kwetsbare ouderen en op lange termijn een vertrouwensband op te bouwen, waarbij vooral het wantrouwen vanwege het gevoel van opgedrongen hulp wordt weggewerkt. De vertrouwenspersonen en andere sleutelfiguren moeten dan verder getraind worden in het spreken over moeilijke thema's. Het inzetten op het versterken van de sociale netwerken (o.a. huisbezoeken, buurtgerichte werking, sociaal restaurants) blijkt voor de drie groepen cruciaal te zijn.

Informeren blijft belangrijk en kan onder meer via de verenigingen waar armen het woord nemen, de sleutelfiguren voor ouderen met een migratiegeschiedenis en de voorzieningen en begeleiders van ouderen met een beperking. Ook de wijze waarop gecommuniceerd wordt, dient aangepast te zijn aan de mogelijkheden van de ouderen en hun omgeving (vb. via beeldend materiaal). Zeer belangrijk blijft het met elkaar in contact brengen van ouderen, d.w.z. ruimte en tijd creëren voor communicatief handelen.

3.5.2. *Structurele voorwaarden voor planning van de oude dag*

Voorgaande paragrafen gaven een reeks van aanbevelingen maar de belangrijkste bevinding uit dit onderzoek is dat deze niet werken zonder dat er structureel iets wijzigt aan de situatie van deze kwetsbare groepen. Armoede en gebrek aan voldoende financiële middelen is duidelijk aanwezig bij elk van de 3 doelgroepen en één van de belangrijkste drempels in planning van de oude dag. Structurele maatregelen om dit aan te pakken zijn nodig om het vroeger nadenken over later mogelijk te maken. Andere aansluitende maatregelen kunnen het toegankelijk en betaalbaar maken van de gezondheidszorg en woonzorgcentra zijn. Verder is het duidelijk dat voldoende geïnformeerd zijn cruciaal is maar niet volstaat op zich, men moet ook beroep kunnen doen op zijn rechten. Hierin kan het systeem van automatische rechtentoekenning een oplossing bieden. Naast rechten moeten er ook mogelijkheden gecreëerd worden. Een belangrijke rol kan daarin weggelegd zijn voor de lokale overheden door zich in te zetten voor een leeftijdsvriendelijke gemeente aangepast aan de noden van *alle* ouderen.

4. Conclusie

Vele wensen die we hoorden bij de groepen van kwetsbare ouderen betrokken bij dit onderzoek zijn gelijkaardig aan degene die gelden voor alle ouderen in het algemeen in de samenleving. Denk daarbij bijvoorbeeld aan de wens voor autonomie en zo lang mogelijk thuis te blijven wonen.

Er gelden echter ook enkele specifieke aandachtspunten voor de drie besproken populaties. Ook moet men altijd onthouden dat er binnen deze groepen nog eens een grote diversiteit bestaat, wat opnieuw een verscheidenheid aan noden met zich meebrengt. De voornaamste, universele bedenking is dat bij een gebrek aan middelen planning van de oude dag zeer moeilijk is, maar wel de realiteit voor deze kwetsbare ouderen.

19/09/2013

Een KBS-publicatie met de volledige resultaten van het onderzoek verschijnt in oktober 2013.

